

türkiye'nin kafkas politikası

Ana Hatlarıyla Türklerin
Kafkasya Politikaları
-Başlangıcından
Günümüze Genel Bir
Değerlendirme-

468

Enis Şahin*

kezlerden birini teşkil etmiştir. Kafkasya, Ön Asya'da medeniyet kurmuş diğer milletler gibi, bu bölgedeki Türk topluluklarının da dikkatini çekmiştir. Hatta sadece Ön Asya'daki değil, Akdeniz havzasındaki diğer hâkim güçler ve Kafkasya'nın kuzeyindeki Slav milletlerinin dahi ilgilerinin yoğunlaştığı bir kıta olma özelliği taşımıştır. Kafkasya Türkler tarafından bazen bir koruma kalkını gibi görülmüş, bazen de bir köprü hüviyetinde olmuştur. Ruslar için Kafkasya çoğunlukla, yayılmacı amaçlarla hareket ettikleri güneye iniş yolundaki ana istikametlerden birisi durumundadır. İngilizler için ise, Kafkasya, Rusların Akdeniz'deki hâkimiyetlerini tehdit etmesini engelleyen bir set olarak görülmüştür. İranlılar da Kafkasya'yı Rusların güneye taşmasını ve İran coğrafyası için bir tehdit oluşturmasını engellemek için bir kalkan olarak kullanmak istediler. Almanlar ise Kafkasya'da tamamen emperyal amaçlarla hareket

Kafkasya¹, tarih boyunca Türk toplulukları için hep önemli bir coğrafya olmuştur. Muhtelif Türk boylarının geçiş güzergâhını oluşturduğu gibi, bu geçişin erken dönemlerinde yerleştikleri ve uzun vadede dağınık da olsa meskûn hale geldikleri önemli mer-

(*) Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihî Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

(1) Kafkasya, tarih literatüründe birbirine benzer ama farklılıkları içinde bulunduran birtakım kavramlarla ifade edilmiştir. Türk Tarihi ile ilgili terminolojide Kafkasya, dağlar için Kafkas veya Kafkaslar, kuzeyi için Kuzey/Şimali Kafkasya, güneyi için çoğunlukla Maverâ-yı Kafkasya ve biraz da Güney/Cenubi Kafkasya ibareleri kullanılır. Maverâ-yı Kafkasya için Kafkas-ötesi, Kafkas-berisi, Kafkas-ardı gibi tabirler kullanılsa da, bu kavramlar fazla yaygınlaşmamıştır. Batı literatüründe bölge için Caucasia, dağlar için Caucasus, kuzeyi için Northern Caucasia, güneyi için ise Transcaucasia tabirlerinin kullanıldığı görülmektedir. Rus literatüründe ise bölge için Kavkaz ve güneyi için Za-Kavkaz ibareleri geçerlidir. Farsça'da ise Kafkasya Qafqaz ibaresiyle anlatılmaktadır.

etmişler, bölgenin zengin ekonomik kaynaklarıyla ilgilenmişlerdir. Bu yüzden Kafkasya tarih boyunca farklı millet ve medeniyetlerin bir geçit resmine sahne olmuştur. Uzun tarihî süreci boyunca Kafkasya'ya Türkler, Slavlar ve özellikle Ruslar, İranlılar, Hazarlar, Araplar ve daha yakın dönemde Almanlar, İngilizler ve Amerikalıların yoğun ilgileri olduğu da bilinen bir gerçektir. Bu yazı, Kafkasya'nın Türk hâkimiyetiyle tanıştığı dönemden itibaren, bölgeye yönelik Türk politikalarını ana hatlarıyla yansıtabilmek amacıyla hazırlanan bir değerlendirme yazısı niteliğindedir.

Kafkasya tarih boyunca tüm nüfus hareketlerinden etkilenmiş, Kimmerler, İskitler ve Kavimler Göçü gibi büyük çaptaki sosyal hareketlenmelerde büyük göç dalgalarına sahne olmuştur. Orta Asya'daki kaynaklar azaldıkça, batı yönünde hareket eden topluluklar için bir geçiş güzergâhı görevi görmüştür. Büyük göç hareketlerinde bu kıta, bir "köprü" olarak kullanılmış, hem kuzey-güney ve hem de güney-kuzey istikametinde çapraz geçişlere de sahne olmuş ve önemli nüfus hareketlerine ev sahipliği yapmıştır. Böylece erken dönem Avrupa Türklüğü'nün oluşumunda ve sonrasında Anadolu Türklüğü'nün teşekkülünde, Kafkasya hep önemli bir kapı niteliği taşıdı. Anadolu'nun Türkleşme evresinde, Kafkasya'dan Anadolu'ya büyük ölçüde Türk nüfus hareketleri yaşandı. Bu haliyle Hazar denizinin güneyinden olduğu gibi, kuzeyinden de önemli ölçüde Oğuz Türkü göçleri oldu. Arayışta olan bu topluluklar, yeni vatanları olan Anadolu'ya, Akdeniz istikametine ve Balkanlara, Kafkasya üzerinden güneye ve Hazar denizi güneyinden Anadolu istikametine yönelmişler ve yeni bir vatan bulma endişesi taşımışlardır.

Osmanlı devletinin kuruluş sürecinden önce, Kafkasya bölgesinde bulunan hâkim güçler, bölgede tamamen yerleşmek yerine, orayı bir geçiş güzergâhı yani bir köprü olarak kullandılar. O zamana kadar hiçbir devlet, Kafkasya'yı kendisine bağlı, sakin bir arazi olarak idare etmedi, edemedi. Bunda,

güneydoğu-kuzeybatı istikametinde uzanan Kafkas sıradağlarının bölgeyi doğal olarak ikiye bölmesinin ve zirvelere yakın bölgelerin zorlu coğrafyasının en önemli faktörü oluşturduğu kesindir. Mesela VII-XI. yüzyıllarda Karadeniz'in kuzey ve kuzeydoğusunda hâkim olan Hazarlar için Kafkasya'nın kuzeyi otorite altına alınmışsa da, güneyi bağımlı bir bölge olarak elde tutulmuş veya kısmen kontrol altına alınabilmiştir. Hazar hâkimiyetinin varlığı, Kafkasya'nın kuzeyinde olsa da, bölgenin tarihte ilk kez bir Türk devletinin sınırları dâhilinde bulunması manasını taşıyordu. Bu, bölgenin Türklükle tanışması açısından son derece büyük bir önem arz ediyordu. Hazarlar zaman zaman da Kafkasya'nın güneyi için Araplarla mücadeleler içerisinde olmuşlardır. Arap hâkimiyetinin birkaç yüzyıl boyunca Güney Kafkasya'yı etkisi altına aldığı, hatta Hazar-Arap mücadelesinin de aynı süre zarfında devam ettiği bilinmektedir. Bu nedenle Hazar Kağanlığı bir manada sırtını Kafkas sıradağlarının kuzey yükseltilerine dayamış ve emniyet altına almaya çalışmıştı. Bu doğal sınır, Arap otoritesinin kuzeye yönelmemesindeki önemli etkenlerden birisi oldu. Dolayısıyla Kafkasya bölgesine yönelik olarak tam bir hâkimiyetten bahsedebilmek tarih boyunca hemen hemen hiç mümkün olmamıştır. Elde ettiğini düşünen devletler için dahi, Kafkasya sükûn içerisinde idare edilen sıradan bir vilayete dönüştürülemedi.

X. yüzyıldan itibaren Orta Asya'dan gelen Müslüman Türklerin akınları, Kafkasya vasıtasıyla batı, kuzeybatı ve güneybatı istikametlerinde gelişme göstermiştir. Kafkasya bu göç dalgalarında, diğerlerinde olduğu gibi bir köprü olma konumunu sürdürmüştür. X. ve XI. yüzyıllarda Oğuz Türklerinin kurmuş olduğu Selçuklu devleti de, İran'da, Anadolu'da ve Suriye'de emniyetle yerleşebilmek için, Kafkasya bölgesinde hakimiyet kurmak ve en azından sağ taraflarını Kafkas dağlarına dayamak ihtiyacını duymuştur. Türklerin Anadolu'ya gelmesinden evvel Kafkasya'nın güneyinde bulunan Gürcü ve Ermeniler Bi-

zans tarafından zabt ü rabt altına alınmışlardı. Kafkasya'nın güneyindeki hakimiyeti kısa bir süreliğine bu suretle elde eden Bizans, 26 Ağustos 1071 tarihindeki Malazgirt Muharebesi ile bunu Türk hakimiyetine devretmek mecburiyetinde kalmış ve bu tarihten itibaren Türklere karşı sürekli olarak çekilme konumuna geçmiştir. Kafkasya'nın güneydoğusu, yani bugünkü Kuzey Azerbaycan toprakları ise Şeddadilerden alınmış ve bu hanedan kısa zaman zarfında Selçuklu devletinin tabiiyetine geçmiştir.

Cengiz Han'ın vefatına rastlayan dönemde, Azerbaycan'a, çoğunluğu Oğuz boylarından olmak üzere yeni Türk kabileleri yerleşmiştir. 26 Haziran 1243 tarihli Köseadağ Muharebesi'nden sonra Anadolu'nun özellikle doğusu ve Maveraya Kafkasya bölgeleri, yaklaşık bir yüzyıllığına İlhanlıların kontrolüne geçmiş, bunu da Timur'un bölgedeki yarım asırlık hakimiyet dönemi takip etmiştir. 1386'lardan sonra Kafkaslardan geçerek İran'a inen Timur, bu geçişlerini üç kez tekrarlamış ve her geçişte bölgeye yeni Türk kabileleri yerleştirilmiştir. Cengiz ve Timur'dan sonra Kafkasya'da Gürcüler ve diğer bazı kavimler bağımsızlıklarını ilan etmişler ve kuzeyde de Kıpçak devleti kurulmuştur. Benzer bir Kıpçak devletinin de Gürcü Krallığı'nın batısı ile Anadolu'nun kuzey doğusunda kurulduğu tarihî kaynaklarda aktarılmaktadır. Atabek Kıpçak Türk devleti adıyla kayıtlara geçen bu beylik-devletin sınırları, Batum'un batısı (Acaristan), Ahışa, Ardahan, Artvin, Kars ile Oltu, Tortum ve Narman bölgelerini içine almaktaydı. XV. yüzyılın ilk yarısından itibaren Maveraya Kafkasya'da kontrol Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenlerinin eline geçmiş, yüzyılın sonundan itibaren ise, Safevî şeyhlerinin bölgedeki etkileri artmaya başlamıştır. Bu dönemde bilhassa Gürcistan'a yönelik Akkoyunlu-Karakoyunlu akınları yoğunluk arz etmektedir. Atabek Kıpçak Türk devleti de inhitat evresinde bulunuyordu.

Kafkasya'da yaşayan topluluklar, sayılarının fazlalığı ve aralarındaki farklılıklar

nedeniyle, bir evre hariç, tarihin hiçbir döneminde bir veya birkaç devlet halinde birleşmemişlerdir. Aşağıda ayrıntılarına değinileceği üzere, sadece Rus ihtilallerinden sonra Çarlık Rusyası'nın parçalanması aşamasında birkaç siyasî yapı etrafında küçücük bir zaman diliminde birleşebilmişlerdir. Geçici olan bu durumu uzun vadeye yaymak mümkün olamamıştır. Bu nedenle Kafkasya'nın çeşitlilik arz eden halkları, daha çok hanlıklar ve mahallî beylikler halinde yaşayabilmişlerdir. Bunun doğal sonucu olarak da, Kafkasya'da tarih boyunca, Kafkasya merkezli büyük, güçlü ve istikrarlı bir devlet hayata geçirilememiş, farklı kültürel unsurların yer aldığı bu küçük kıta, bir geçiş bölgesi olarak yer almış, iç mücadele ve çekişmelere çok sık sahne olmuştur. Bu dağınık ve düzensiz durum, başta Osmanlı devleti olmak üzere, İran ve daha sonra Rusya'nın Kafkasya'ya müdahalesinin de temel sebeplerinden birini oluşturmuştur. Ancak ne kadar ilginçtir ki, bölgedeki hanlıklardan biri veya birkaçı da, bu büyük devletlerin bir tanesinin himayesinde uzun süreli yaşamayı politikalarına uygun bulmamışlardı. Bütün bunlar, Kafkasya'nın tarihi boyunca siyasî ve askerî istikrarı yakalayamamasında ana faktörlerden birisi olmuştur.

İstanbul'un fethinden sonra büyük devlet olma yoluna giren Osmanlı devleti, Kafkasya'yı kendi kontrolü altında bulundurmak istedi. Ancak Osmanlılar, Selçukluların yaptığı gibi, bölgeyi tamamen Türkleştirmek veya İslâmlaştırmak politikası izlemediler. Devlet bu dönemde Kafkasya ile doğrudan bağlantı kurmak veya elde bulundurmakla ilgilenmemiş, bunun yerine himayesi altına almakla yetinmiş ve bölgeyle ilgili işlerini daha çok Kırım Hanlığı vasıtasıyla idare etme yoluna gitmiştir. Türk Tarihi'nin en önemli hükümdar ve kumandanlarından olan Fatih Sultan Mehmet, 11 Ağustos 1473 tarihinde Akkoyunlu Türkmenlerinin hükümdarı Uzun Hasan'a karşı kazandığı Otlukbeli Savaşı'ndan sonra Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmını kontrolü altına aldı. Bundan bir

süre sonra, 23 Ağustos 1514'te yine Osmanlı Tarihi'ndeki en muktedir kumandanlardan Yavuz Sultan Selim, Çaldıran'da Safevî devletinin kurucusu Şah İsmail'e karşı kazandığı zaferle, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'nun tamamında kontrolü sağlamıştır. Sultan Süleyman ise, seleflerinin başarılarını 1533-36 tarihlerinde yaptığı İrakeyn seferi ile ikmâl etmiş, bu seferle İran kontrol altına alındığı gibi, Kars platosu da Osmanlı hakimiyetine geçmiştir. Ancak bu seferlerden sonradır ki, Osmanlılar arkalarından emin olabilmişler ve batı yönündeki seferlerini, bir süreliğine de olsa emniyetle gerçekleştirebilmişlerdir. O dönemde Kafkasya'nın geri kalan kısmı Safevî devletinin kontrolünde bulunmaktaydı.

XVI. yüzyılın sonlarına doğru İran'da baş gösteren dahilî karışıklıklar, Kafkasya için yeni bir mücadele dönemini başlattı. Buna kuzeyden gelen Rus tehlikesi de eklenince, Osmanlılar Kafkasya'da tam anlamıyla hakim olabilmek amacıyla İran'a karşı savaş ilan ettiler. Bu seferde Kafkasya içlerine kadar ilerleyen Özdemiroğlu Osman Paşa kumandasındaki Osmanlı birlikleri, Tiflis'i aldıkları gibi, Derbent'i de Şirvan Eyaleti'ne başkent yapmışlardır. Bu sefer sırasında Kafkas dağlarının kuzeyindeki ilk Türk-Rus çarpışmaları yaşanmıştır. Bu çarpışmalar ve savaşlar, malum olduğu üzere bundan sonra hiç kesilmeyecektir. Bu dönemde çoğunluğu İranlılarla olmak üzere Ruslarla da önemli çarpışmalar yaşanmasına rağmen, Osmanlı devleti bu dönemde Kafkasya'yı doğrudan elde etmeyi ciddi olarak düşünmemiştir. Yani Kafkasya bölgesi, Osmanlı devletinin öncelikleri arasında yer almamıştır. Zaten Osmanlılar bu bölgeyle, zorunlu dış politikaları nedeniyle değil, daha çok İran ve Rusya kaynaklı askerî endişelerle ilgilenmişler, uzun vadeli değil, geçici tedbirlerle hareket etmişlerdir.

Osmanlı devleti Rusya'ya karşı Kafkasya'da alacağı siyasî ve askerî tedbirler konusunda geç kalmış ve kuzeyden gelen hızlı tehlikenin boyutlarını zamanında fark edememiştir. 1552'de Kazan ve 1556'da Astra-

han Hanlıklarının sükûtları, Türklerin Hazar ve Orta İdil boylarıyla alakalarını kesmiş ve bu bölgeler yeni Rus nüfuz alanları olmuştur. Osmanlılar bu ciddi tehlikeyi o an için fazla önemsememişler, ama bunun bedelini fazla geçmeden ödemeye başlayarak, Kafkasya bölgesinde fazla güçlü olmayan hakimiyetlerini tamamen kaybetme aşamasına gelmişlerdir. Rus tehlikesini başta sezemeyen veya gereğince bu bölgeyle ilgilenmeyen/ilgilene-meyen Osmanlı devleti, esasında Rusya'yı tâ XVIII. yüzyıla birlikte tehdit olarak görmeye başlamıştır. Nitekim devlet, Rusya'ya karşı ancak 1774 yılındaki Küçük Kaynarca Antlaşması ile önlem almaya kalkışacak, bu girişimler geçici bazı iyileşmeler sağlayacaktır. Osmanlı devletinin Çerkesistan, Gürcistan ve Dağıstan bölgeleri ile yakından ilgilenerken, bölge halkının güvenini yeniden kazanabilmesi, bu önlemler içerisinde hatırı sayılır bir yer teşkil etmese de, bu ilgi dahi, Rus ilerlemesini geçici bir dönem de olsa engelleyebilmiştir. Bölgedeki hanlıklarla kurduğu yakın ilişki de bu amaca yöneliktir. Ancak devletin hayatî menfaatlerinin kendisi tarafından değil de, bölgedeki hanlıklar tarafından yerine getirilmesi veya getirilmeye çalışılması, Osmanlıların Kafkasya'da inisi-yatifi tekrar kaybetmeye başladıklarının da bir göstergesi olmuştur.

Osmanlıların Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan önceki tedbirleri, daha çok kendi sınır güvenliğini sağlayabilmek amacıyla, Kafkas dağlarının güneyindeki önemli merkezleri elde buldurmaya yönelikti. Gence, Tiflis, Revan ve Tebriz bölgelerine doğru gerçekleştirilen askerî harekât bu amaç içindi. Bu dönem Osmanlı politikaları; İran'ı pasif hale getirerek, gerektiğinde Kafkasya konusunda Rusya ile anlaşma esasına dayanıyordu. O zamana kadarki mücadelelerin tamamına yakını İran'la olduğu için, bu devlet Rusya'dan daha fazla ciddiye alınıyordu. Oysa böyle bir yolun, Rusya'nın Kafkasya'daki mevcudiyetini meşrulaştırmak anlamına geldiği de açıktı. Ancak bölgedeki hızlı duraklama, Rusya'yı ön

plâna çıkarmakta gecikmedi. Nihayet Küçük Kaynarca Antlaşması ile birlikte Karadeniz'in kuzey ve kuzeydoğusundaki hakimiyetlerini tamamen Rusya'ya bırakmak zorunda kaldılar. Kırım'ın önce müstakilliği, ardından Rusya kontrolüne düşmesi, bu bölgedeki Osmanlı gerilemesini oldukça hızlandırdı. Güneye inme yollarında Rusya tamamen serbest kaldı ve Kafkasya onun için açık alan haline dönüştü. Çarlık Rusyası'nın bu tarihten itibaren Kafkasya'ya her gelişi, Osmanlı devleti için ölümcül ve geri dönüşü olmayan ciddi sonuçlar getirmeye başladı.

Yine de Kafkasya'daki nüfuz ve otoritesini XIX. yüzyılın başlarına kadar biraz olsun koruyabilen ve tüm hakimiyeti Rusya'ya henüz kaptırmayan Osmanlı devleti bu tarihten itibaren inisiyatif ve hareket üstünlüğünü tamamen Rusya'ya kaptırmıştır. Osmanlıların aksine Ruslar, Kafkasya'ya inme çalışmalarını çok daha plânlı ve istekli bir şekilde uygulamaya koymuşlar ve bunu bir devlet politikası haline dönüştürmüşlerdi. Bu nedenledir ki, yeni yüzyılın başlaması arifesinde Osmanlı devleti Kafkasya politikalarını yeniden gözden geçirerek, daha radikal tedbirlere başvurmak istedi. Yönünü batıya ve batıdaki gelişmelere dönmüş olan Osmanlı devletinin, Kafkasya'ya dönük tarafı sırtıydı ve acaba bu saatten sonra bölgede şans var mıydı? Adeta "altın tepside Rusya'ya sunulan Kafkasya", bu tarihten sonra, yine o bölge topluluklarının müracaatları nedeniyle tekrar gündeme alındı. Soğucak ve Anapa Muhafızlıkları bu amaçla kuruldu. Ama artık geç kalınmıştı.

Rusların çok hızlı ve plânlı şekilde Kafkasya'ya gelişleri, buna karşılık Osmanlıların etkisiz politikaları, Rusya'ya hemen teslim olmak niyetinde olmayan Kafkasya'nın Türk-Müslüman topluluklarını farklı arayışlara itti. XVIII. yüzyılın sonlarında başlayıp, yüzyılı aşkın bir süre devam edecek Müridizm hareketinin ortaya çıkması, Rusya'nın bölgedeki hakim varlığı ve Osmanlıların etkisizliği sebebiyle ortaya çıktı ve kısa zaman zarfında büyük gelişmeler gösterdi. Şeyh Şamil ile en yüksek

aşamasına ulaşan bu hareket, Kafkasya'nın Rusya'ya kolayca boyun eğmeyeceğinin en önemli belirtisiydi. Ancak ilginçtir ki, bu dönemde bölgedeki hanlıkların ve toplulukların Osmanlı devletine karşı bağılıkları, sadece "duygusal" bir özellik taşıyordu ve daha çok dinî öğelere dayanmaktaydı. Fakat devlet bu durumda dahi Ruslara karşı bölgede verilen mücadeleye, ciddi boyutta destekler sağlayamamıştır.

Türkmençayı Antlaşması ve XIX. yüzyılın ilk çeyreğinin sonuna kadar Rusya Kafkasya'da gerçekleştirmiş olduğu diğer faaliyetlerle, Aras nehrinin kuzeyine tamamen hakim oldu ve İran'ı bölgeden uzaklaştırdı. O tarihten sonra İran Aras'ın kuzeyine asla geçemeyecekti. Ama bölünme sadece İran'ın Maveraya'yı Kafkasya'dan uzaklaştırılması anlamına gelmiyor, aynı zamanda Aras'ın güneyinde ve kuzeyinde olmak üzere iki tane Azerbaycan ortaya çıkarıyordu. Bu bölünmenin başka bir sonucu da, Rusya'nın bu tarihten sonra Kafkasya'da dikine değil, yani güneye doğru değil, güneybatı ve batı yönünde ilerlemeye başlayacak olmasıdır. Yani Rusya için Kafkasya'nın elde edilme süreci tamamlanmıştı ve sıra Anadolu topraklarına gelmişti. Bu teorinin uygulaması, 1828-29 Osmanlı-Rus savaşında gerçekleşti. Nitekim bu savaş sırasında Rusların geçici de olsa ilk kez Erzurum'u işgal edecek kadar batıya gelmeleri, o zamana kadar bir ilkin gerçekleşmesi anlamına geliyordu ve esasında Kafkasya'da Türklerin düştükleri kötü durumun vahametini ortaya koyuyordu. Bilindiği gibi bu tarihten sonraki tüm savaşlarda, Ruslar Türk Doğu vilayetlerine biraz daha sokulabileceklerdir. Bu gelişmelerden sonra dahi, Osmanlı devletinin Kafkasya'ya karşı ciddi politikalar üretmemesi/üretmemesi son derece düşündürücü bir durumdur.

Edirne Antlaşması'nın ortaya çıkarıldığı kötü durum, Osmanlı dış politikasında Kafkasya'ya öncelik verilmesi sonucunu yine getirmemiş, devlet, Yunan ve Mısır meseleleriyle daha yakından ilgilenecek, Kafkasya'yı

yine göz ardı etmiştir. Bu dönem Kafkasya'ya yönelik Osmanlı politikalarından ziyade, politikasızlıklarından bahsetmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Osmanlıları böyle bir yol izlemeye teşvik eden neden, belki de Rusların karşısına artık daha fazla çıkmak istememişleridir. Bu şartlar ve psikoloji altında gerçekleşen 1877-78 tarihli Osmanlı-Rus savaşında, Osmanlılar adına kayda değer hemen hemen hiçbir gelişme olmamıştır. Savaş yine Rusya'nın galibiyetiyle sona ermiş, Kafkasya'yı adeta bitiren Rusya, artık Anadolu'yu istilâ ve parçalama sürecini başlatmıştır. Kars, Ardahan ve Batum'un savaş tazminatı karşılığı olarak Rusya'ya verilmesi, Rusya'nın Türk Doğu vilayetlerini de birer birer elde etmeye başladığı anlamına geliyordu.

1878 tarihli Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarından sonra Osmanlı devletinin gündemine, Kafkasya merkezli başka bir problem olan Ermeni meselesi de eklendi. Rusya'nın bölgedeki etkin varlığı ve Kafkasya'nın taşıdığı ehemmiyetten dolayı Batılı devletlerin Rusya'yı yalnız bırakmama politikası (ıslahat projesi), onların Ermeni meselesine destek verip, Osmanlı devletini uluslararası ortamda zor durumda bırakmaları sonucunu doğurmuştur. Aynı zamanda Rusya'nın siyaseten ortaya attığı Ermeni hadisesi, kısa zaman zarfında uluslararası arenada yankı bulmuş ve büyük bir mesele haline almıştır. "Büyük Ermenistan" düşüncesiyle Ermenilerin de bu politikalara dünden hazır olmaları, hadisenin büyümesindeki başlıca faktör olmuştur. Bu durumun sakıncaları, Osmanlı devletinin genel ve özellikle Kafkas politikalarında kendisini göstermekte gecikmedi. Bu tarihlerden itibaren Osmanlı devleti Rusya'nın karşısında yer almamaya, münasebet kurmamaya bilhassa itina göstermiştir. Ancak ıslahat projesi veya Ermeni ıslahatı nedeniyle bunda muvafak olamadığı gibi, Avrupalı devletlerin müdahalelerini de engelleyememiştir.

Osmanlı devleti Cihan Harbi'ne kadar yaklaşık iki asır boyunca Rusya'ya karşı savunmada kalmış, pasif politikalar izlemeyi

tercih etmiştir. Bunlar ekonomik, askerî ve siyasî sebepler açısından mecburî politikalar idi. Kendisinin çok büyük zararlara uğramasına neden olan bu siyasî yaklaşım ve tarihî süreç, Cihan Harbi'nin ortalarından itibaren sona erdi. 1917 Rus ihtilâllerinin meydana gelmesiyle, Türkiye esasında tarihî bir fırsat yakalamış oldu. Savaş sırasında kaybettiği birçok toprağını geri aldıktan sonra, daha önceki savaşlardaki kayıplarını telafi etme yoluna giderek, bunu da büyük ölçüde başardı. İhtilâller nedeniyle Kafkasya halklarında meydana gelen Rusya'dan ayrılma temayülleri, Türkiye tarafından ciddi surette desteklendi. Önce Maveray-ı Kafkasya Komiserliği'nin kurulması, sonra Gürcü, Azeri ve Ermeni devletlerinin bağımsızlık ilânlarında bulunmaları bu cümledendir. Kuzey Kafkasya'nın müstakilliği de Türkiye tarafından hem desteklenmiş ve hem de sağlanmıştır. 4-8 Haziran 1918 tarihli Batum Antlaşmaları'yla Türkiye, Kafkasya'daki tüm bu gelişmelere resmî geçerlilik de kazandırmıştır. Bu antlaşmalarla Türkiye, Kafkasya'da siyasî ve askerî inisiyatifi ele geçirmiş ve Kafkasya'daki bu genç devletler üzerinde hatırı sayılır bir tahakküm kurmuştu. Türkiye, Rusya ile sınırdaş olmak istemediğinden, iki ülke arasına tampon devlet veya devletlerin girmesini arzu etmiş ve bunu da başarmıştı. Hatta çok arzu ettiği, Müslümanların Kafkasya'da meydana gelecek oluşumlarda etkin rol üstlenmesini de sağlamıştı. Bunun için Bakû ve Dağıstan'a büyük askerî hareketler düzenlemeyi de, Batum Antlaşmalarıyla taahhüt etmişti. Üstelik yarım asırdır varlığını sürdüren Ermeni meselesi de Türkiye'nin istediği doğrultuda çözülmüştü. Türkiye uzun süredir Rusya'ya karşı ilk kez savunmadan çıkıyor, aktif bir süreç başlatarak istediklerini elde etme aşamasına geçiyordu. Ancak Cihan Harbi'ni İtilaf devletlerinin galibiyetle bitirmesi ve Osmanlı devletinin Mondros Mütarekesi'ni imzalaması, bu aktif politikaların uygulanma sürecini de oldukça daraltmıştı.

Osmanlı devletinin mütarekeyi imzalayıp, kısa süre zarfında Kafkasya'dan çekilme-

si, İtilaf devletlerinden ziyade Rusya'nın işine yaradı. İç problemlerini kısa zaman zarfında halleden Rusya, 1920-21 yıllarında tekrar Kafkasya'ya dönüş yapmış ve sırasıyla Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Cumhuriyetlerini sovyetleştirmiştir. Bu sırada Anadolu'da yürütülen Türk Millî Mücadelesi'nin mevcudiyeti, Rusya'nın Kafkasya'da serbest ve rahat davranmasındaki başlıca faktördür. Buna karşılık Rusya'nın Kafkasya ile uğraşması ve Batılı devletlerle arasının açık olması ise, TBMM hükümetinin daha zor durumlarda kalmamasının da en büyük sebebidir. Yani iki tarafın amaçlarına ulaşmaları açısından, doğru zamanlama son derece uygun şartlar sağlamıştır. Tam bu sırada TBMM'nin Batum'la ilgili jesti (!), Rusya'nın Anadolu'daki gelişmelere daha bir sempati ile yaklaşmasına neden olmuştu. Moskova ve Kars Antlaşmaları da bu uygun zaman ve zemin dahilinde gerçekleştirilmişti. Kafkasya konusunda anlaşma, iki tarafın ilişkilerinin iyi yönde gelişmesine en ciddi katkıyı yapmıştı.

Millî Mücadele'nin kazanılması akabinde, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında da Rusya ile iyi münasebetleri devam ettirme düşüncesinde olan Mustafa Kemal Paşa, 1925 tarihli Saldırmazlık ve Tarafsızlık Antlaşması ile bu amacına ulaşmış ve taraflar arasında tarihin belki de hiçbir evresinde gerçekleşmeyen "iyi ilişkiler dönemi" başlamıştır. Esasında bu dönemde Kafkasya'nın sovyetleştirilmiş olması nedeniyle, Türkiye'nin bölgeyle ve bölgedeki devlet veya milletlerle ilişki kurma durumu söz konusu olmamış ve bu ilişkiler Türkiye ve Rusya devletleri seviyesinde gerçekleşebilmiştir. Millî Mücadele'nin ardından yaşanan "kısa süreli iyi ilişkiler"den sonra, Sovyet Rusya'nın özellikle 1925 antlaşmasını tek taraflı olarak lağvetmesi ve II. Cihan Harbi ile birlikte tekrar saldırgan politikalar izlemesi, tarafların sağlıklı ilişki kurmasını zorlaştıran en önemli nedenlerdendir. Öyle ki Rusya, 1945 yılında Türkiye'nin Boğazlarından üs istemek, Kars ve Ardahan'ın kendisine teslim edilmesini

talep etmekten geri durmamıştır. Rusya'nın bu "anlamsız ve tuhaf" istekleri Türkiye'ce cevapsız bırakılmamakla birlikte, pratikte iki ülke münasebetleri bozulmuş, Türkiye Rusya'dan tamamen uzaklaşmış ve gittikçe Batıya yaklaşmıştır. Öyle ki Batıyla münasebetlerini arttıran Türkiye için, Rus tehdidinden kendisini korumanın yegâne yolu, 1951 tarihinde NATO'ya girişi olmuştur. Yani Türkiye'nin Batı ile diyalogunun artmasındaki başlıca faktörlerden birisi Sovyet Rusya'nın tutumudur. Bunu müteakiben Sovyetler Birliği, 1953 yılında Türkiye ile ilgili toprak ve üs taleplerinden vazgeçmek durumunda kalmıştır. Buna rağmen soğuk savaş döneminde Türkiye üzerinde psikolojik de olsa bir Rus tehdidi veya saldırganlığı endişesi hep olmuştur.

Blok farklılığı, Sovyet Rusya'nın parçalandığı 1990'lı yıllara kadar, Türkiye'nin Kafkasya ile olan bağlantılarını çok olumsuz etkilemiş ve ilişkiler cılız bir şekilde sadece kültürel alanda gerçekleşebilmiştir. Bu dönemde Türkiye ile Kafkasya, birbiriyle hem sınırdaş ve hem birbirinden uzak iki coğrafya gibi algılanmıştır. Toplamda 70 yıl kadar devam eden "Türkiye-Kafkasya ilişkisizliği" süreci, "perestroyka" ve "glasnost" politikaları nedeniyle Sovyet Rusya'nın büyük bir değişime girmesiyle sona erdi. Sovyet Rusya'nın yerini Bağımsız Devletler Topluluğu aldı. Bazı olumsuzluklar olsa da, sonuçta birliğin üyelerinin tamamı bağımsız idiler. Aralarındaki güçlü Rusya Federasyonu'na rağmen, özellikle Ukrayna, Türkmenistan ve Gürcistan ile Rusya'nın yaşadığı sorunlar, işlerin eski Sovyet Rusya dönemindeki gibi gitmeyeceğini göstermişti. Bağımsız Devletler Topluluğu sürecinden itibaren ortaya çıkan yeni vaziyet, her durumda Türkiye'nin işine yaradı. Zira Sovyetlerin parçalanmasıyla Kafkasya'da bağımsız devletler ortaya çıkıyor ve Türkiye'nin Rusya'ya karşı öteden beri izlemekte olduğu "sınırdaş olmama" politikası bir kez daha hayat buluyordu. 1991'den itibaren bu durumun mevcudiyeti, Türkiye'nin eskiyle muka-

yese edildiğinde, Kafkasya bölgesiyle çok sıkı politikalar kurabileceği anlamına geliyordu. Karadeniz Ekonomik İşbirliği teşkilâtının varlığı, Türkiye'nin bölgeyle ilgili ekonomik beklentilerinde haklı olduğunu ortaya koydu.

Türkiye için kardeş halklarla dolu Kafkasya ile ilgilenmek, her bakımdan zorunludur. Üstelik Kafkaslar Türkiye'yi Orta Asya'ya bağlayan kuşak içinde stratejik açıdan anahtar konumunda olduğu gibi Kafkas ülkeleri için de Türkiye, onların Batı dünyasına açılan kapılarıdır. Bu kuvvetli jeopolitiğinin de etkisiyle Türkiye, Kafkasya'ya yönelik politikalarının temel hedeflerini, bölge ülkelerinin bağımsızlığına, toprak bütünlüğüne ve içişlerine karışmama ilkesine saygılı, eşitlik ve iyi komşuluk esaslarına dayanan dostane ilişkilerin kurulması ve bunun karşılıklı ortak çıkarlara hizmet eden çok taraflı bir işbirliğine dönüştürülmesi olarak belirlemiştir. Kafkasya'nın etnik yönden çeşitliliği, bu politikanın, bölge gerçekleriyle de uyumunu ortaya koymaktadır. Kafkasya'nın stratejik yönden Türkiye için önemi büyüktür. Kafkasya'da Rusya ile Türkiye arasında kurulan "barış kuşağı" tarihi önemi haizdir. Kafkasya'nın güneyindeki bağımsız devletler, Türkiye'ye bu fırsatı vermektedir. Türkiye bu ülkelerin üçünün bağımsızlığını da aynı anda tanımıştır. Türkiye'nin Azerbaycan ile ilişkileri dostluk ve kardeşlik üzerine kuruludur ve her ne olursa olsun sürdürülmek mecburiyetindedir. İki dost ve kardeş ülkenin politikaları, dostluğun sürekliliği konusunda ciddi ölçüde cesaret vericidir. Gürcistan ile ikili ilişkilerin ise mevcut olduğu şekliyle, iyi bir surette devam ettirilmesi, Kafkas politikalarının sağlığı için elzemdir.

Bu aşamada bölgede sorunlu olan ülke Ermenistan'dır. Zira "bağımsız bir ülke" olarak görülen Ermenistan'ın topraklarındaki Rus askerî üslerinin varlığı, hem bölgede arzulan barışın tehditkâr yönünü ortaya koymaktadır ve hem de Rusya'nın Kafkasların aşağısındaki mevcudiyetinin, bilhassa askerî varlığının barışa katkı sağlamayacağı açıktır.

Türkiye'nin uzun vadeli enerji ihtiyacının önemli bir bölümünü karşılamak amacıyla, Hazar denizi yatakları başta olmak üzere, Kafkaslar ve Orta Asya petrol ve doğal gazının en uygun koşullarda ve kesintisiz olarak Türkiye üzerinden batıya akışının sağlanmasına yönelik politikalara karşı Rusya'nın oluşturduğu tehdit de ortadadır. Bu tehdit, Türkiye'nin kendi enerji taleplerinin bir bölümünün bölge enerji kaynaklarından karşılanması, kendi sanayi ürünlerinin bu ülkelere satılması ve bölgenin istikrarının korunması gibi diğer stratejik beklentilerinin önünde de önemli bir engel durumundadır. Türkiye, Rusya'nın Ermenistan vasıtasıyla Kafkasya'da bulunma arzularına karşılık, 1996'da Azerbaycan askerî birliklerinin oluşturulması ve eğitiminde, 1998'de de Gürcistan ordusunun modernizasyonunu üstlenmek suretiyle, bölgedeki askerî dengeleri sağlama yönünde adımlar atmıştı. Bu politikalar Türkiye için olumlu hamleler sayılsa bile, bölge genelindeki politikasının Güney Kafkasya ile sınırlandırılmasına yol açmıştır. Yani Türkiye, tarihi, ırkî, dinî ve iktisadî bağlarının bulunduğu Kuzey Kafkasya'daki etkinliğini Rusya'ya terk etmek zorunda kalmıştır.

Öte yandan Türkiye, Ermenistan ile iyi ilişkiler kurulmasını bir ön şarta bağlamazken, Ermeni tarafının "sözde soykırım" şartını ileri sürmesi, Kafkasya'da kurulması muhtemel bir Türk-Ermeni dostluğunun, en azından diyalogunun önündeki en önemli engel durumundadır. Ayrıca Ermenistan'ın Karabağ ve çevresinden oluşan Azerbaycan topraklarındaki işgalciliğini uzun zamandır sürdürmesi de ayrıca söylenmesi gereken bir problemdir. Ermenilerin bu önyargılı bakış açıları, Kafkasya'daki barış umutlarının önündeki en önemli engellerdendir. Gerek Karadeniz Ekonomik İşbirliği çerçevesinde, gerek Kafkasya boyutunda ülkeler arasındaki işbirliğinin, ticaretin, mal, insan ve sermaye hareketlerinin bölgede ortak refaha ulaşılmasında, barış ve istikrarın yerleşmesinde önemli rolü olacaktır. Ancak bunun gerçek-

leşmesinin, uluslararası hukuk ve meşruiyet dışı hareketlere son verilmesi ile mümkün olduğu da açıktır. Türkiye Kafkaslarla eskiyi ihya amacıyla ilgilenmemektedir. Aksine, Türkiye'nin barış ve istikrar arayışı, yakın eksenindeki Kafkasya'nın bir barış kıtası olmasını istemesi, bu ilginin asıl sebebidir. Kafkasya'nın hareketli bölge olmaktan çıkışı ve dünya ekonomisiyle bütünleşme sürecinin tamamlanması, bu bölgenin bir an evvel barış ve huzura kavuşmasıyla ve bölge halklarının birbirleriyle karşılıklı işbirliğine girmeleri ile mümkün olabilecektir. Bölgedeki huzursuzluk, daimî surette Rusya gibi, Batı dünyasının da işine yaramıştır ve halen yaramaktadır. Rusya, Türkiye olmadan Kafkasya'da kendisini hep daha rahat hissetmiştir. Batı dünyası ise, coğrafi olarak uzak bulunduğu ve Rusya faktörü nedeniyle kolay ulaşamadığı Kafkasya'ya, Türkiye vasıtasıyla kolayca ulaşma ve bölgede var olma arzusundadır. Oysa bu tür müdahalelerin yaramadığı tek ülke Türkiye'dir. Bitişik olduğu bu coğrafyaya, hem Rusya faktörü yüzünden, hem de batının çıkarıcı yaklaşımları ve Rusya'nın batının Kafkasya'da bulunma ihtimaline duyduğu tepkiler nedeniyle adeta uzak bir ülke konumunda kalmıştır.

Oysa Türkiye için Kafkasya, görüldüğünden ve sanıldığından çok daha önemlidir. Türkiye Cumhuriyeti 1990'lardan itibaren takip etmiş olduğu politikalarla, XXI. asrın başında bulunulan böyle bir dönemde, Kafkasya ile bağlantılarını kuvvetlendirmek ve ileriye dönük bölge politikalarında geçmişe

oranla daha etkin olmak azim ve kararındadır. 2006'da dünyanın ikinci en uzun petrol boru hattı projesi olan Bakû-Tiflis-Ceyhan projesini hayata geçirerek ve bir yıl sonra da Bakû-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattı projesine geçerlilik kazandırarak Rusya'ya karşı büyük avantajlar elde eden Türkiye, günümüze uzanan süreçte Rusya'ya olan önemli derecedeki enerji bağımlılığı nedeniyle, Kafkaslarda etkinliğini artırırken ve artırmayı sürdürürken, Rusya'nın tepkisini de kendi üzerine çok fazla çekmemeye özellikle dikkat etmektedir ve enerji bağımlılığı devam ettikçe de dikkat etmelidir. Bu yüzden Osmanlı döneminde yapılan hataların tekrarlanması, Türkiye'nin yanbaşındaki Kafkasya kıtasına karşı zaman zaman yansıttığı ilgisizliği ve onun getirdiği sorunların tekrar gündeme gelmesi istenmiyorsa, Türkiye Cumhuriyeti Kafkasya politikalarını yeniden gözden geçirmeli, sürekli güncellemeli ve bu politikaları devletin birinci derecede öncelikleri arasına koymalıdır. Bu sadece, devletin bu bölgeyle ilgili çıkarları ve Türk Dünyası ile bağlantılarını temin etme açısından değil, istikbaldeki güvenliği, emniyeti ve bölgedeki çıkarları açısından da en gerekli hususlardan birisidir. İzah edildiği üzere, Türkiye'nin Kafkasya'daki en önemli çıkarı ve beklentisi, yanı başında bulunan bu bölge ile yakın siyasi, ekonomik ve bilhassa kültürel ilişkiler içerisinde bulunması, bunun için de Kafkasya'nın öncelikle huzur ve refah içerisinde, tehlikelerden uzak bir şekilde varlığını sürdürebilir bir bölge konumuna ulaşmasıdır.